

Передмова

Учений зі світовим ім'ям, видатний сходознавець, філолог, історик Омелян Пріцак (1919–2006) був одним із небагатьох українців, які в переломний для України час після розпаду СРСР повернулися на батьківщину і долучилися до розбудови незалежної держави. Омелян Пріцак приїхав до України майже через 50 років після того, як у 1943 році вирушив зі Львова на навчання до Берлінського університету. Здолавши всі випробування на чужині, без даху над головою, засобів для життя, родинної підтримки і громадянства у повоєнній Європі, О. Пріцак завершив університетські навчання та здійснив успішну наукову кар'єру спочатку в Німеччині (1950-ті роки), а згодом у США (1960–1980-ті). Характерною рисою О. Пріцака як особистості й ученого було його прагнення поряд з інтенсивною «кабінетною» науково-дослідницькою працею і постійним викладанням в університетах (Геттінгенському, Гамбурзькому, Вашингтонському (у м. Сіетл), Гарвардському, Київському імені Тараса Шевченка) також створювати й організовувати наукові осередки й потрібну для їхнього повноцінного функціонування внутрішню інфраструктуру. Всім своїм професійним життям О. Пріцак демонстрував рідкісне поєднання в одній особі успішного і плідного вченого, викладача й організатора науки.

Після захисту в 1948 році у Геттінгенському університеті дисертації, присвяченої першій тюркській династії Караханідів у Центральній Азії, молодий науковець активно друкувався у фахових сходознавчих виданнях, підготував і захистив габілітаційну роботу, здобув посади доцента Геттінгенського та професора Гамбурзького університетів. Водночас О. Пріцак відігравав провідну роль у створенні у 1952 році в Геттінгені міжнародного наукового товариства *Societas Uralo-Altaica*, що ставило завдання уперше в історії світової науки об'єднати дослідників урало-алтайських народів із різних країн світу. Він також створив і редагував його друкований орган *Ural-Altaische Jahrbücher* і видавничу серію *Ural-Altaische Bibliothek*. Крім того, у 1958 році разом із колегами організував міжнародний науковий форум *The Permanent International Altaistic Conference* для фахівців з алтаїстики. Зважаючи на значний внесок ученого в дослідження історії та культури степових народів, цивілізацій

і державних утворень Євразії, О. Прицак, натовді один із чільних тюркологів у світовій науці, у 1960 році отримав запрошення Гарвардського університету як гостьовий професор. У 1961–1964 роках він працював професором Вашингтонського університету (у м. Сіетл). Згодом став професором Департаменту близькосхідних мов і цивілізацій Гарвардського університету, працював на цій посаді до виходу на пенсію у 1989 році. Продовжуючи займатися сходознавством, О. Прицак наприкінці 1960-х за підтримки української громади США створив і очолив українознавчий центр у Гарварді, що охоплював три українознавчі кафедри (історії України, української мови, української літератури), бібліотеку з україністики, Український науковий інститут Гарвардського університету (далі — УНІГУ), міжнародний науковий журнал *Harvard Ukrainian Studies*, видавничі серії *Series in Ukrainian Harvard Studies*, *Harvard Library of Early Ukrainian Literature*. Завдяки науковому авторитету й зусиллям О. Прицака УНІГУ здобув визнання міжнародної наукової спільноти та прислужився інтеграції україністики у світовий науковий контекст.

Не маючи змоги впродовж довгого часу жити і працювати на батьківщині та навіть вільно її відвідувати і співпрацювати з колегами з України, О. Прицак скористався першою ж нагодою зав'язати інституційні контакти з українськими академічними установами. Це сталося в середині 1980-х унаслідок започаткованої в СРСР політики гласності та демократизації у внутрішній і зовнішній сферах та історичної зустрічі політичного керівництва США і СРСР у Рейк'явіку у жовтні 1986 року. Омелян Прицак ініціював і взяв активну участь у встановленні відносин із представниками української Академії наук для майбутнього наукового співробітництва. Під час першої зустрічі українських науковців діаспори та України, що відбулася у січні 1987 року в Гарвардському університеті за ініціативи О. Прицака, сторони погодилися проводити систематичні міжнародні симпозиуми з проблем давньої української літератури. Друга зустріч науковців пройшла у червні 1988 року в Києві, основною темою була організація Міжнародної асоціації українців. Третя зустріч — знову в Гарварді, де окрім наукових виступів учасників їхніми спільними зусиллями було опрацьовано програму першого Міжнародного конгресу українців.

Як керівник УНІГУ і вчений із багатолітнім досвідом науково-організаційної роботи О. Прицак не лише запропонував програму американо-української наукової співпраці, а й узяв безпосередню участь у її реалізації. Завдяки давнім науковим і дружнім контактам О. Прицака з італійськими вченими, зокрема з директором Східного університету в Неаполі відомим славістом Ріккардо Піккіо, 29 травня — 3 червня 1989 року в Ерколано (поблизу Неаполя) відбулася міжнародна наукова конференція, співорганізаторами якої стали УНІГУ й Інститут літератури імені Т. Шев-

Foreword

Omeljan Pritsak (1919–2006), a world-renowned scientist, outstanding Orientalist, philologist, and historian, was one of the few Ukrainians who returned to their homeland at a critical time for Ukraine after the collapse of the USSR and contributed to the development of an independent state. Pritsak returned to Ukraine almost 50 years after he left Lviv in 1943 to study at the University of Berlin. Having overcome all the challenges faced by a young man in a foreign country in the absence of housing, means of living, family support and citizenship in post-war Europe, Pritsak graduated from university and embarked on a successful scientific career, first in Germany (1950s) and later in the USA (1960–1980s). As a scientist and a person, Pritsak was distinguished by his desire to create and organize scientific centres and the internal infrastructure necessary to facilitate their operation, along with intensive “office” research work and university teaching (Göttingen, Hamburg, Washington/Seattle, Harvard, Kyiv universities). Throughout his professional life, Pritsak demonstrated a rare combination of a successful and fruitful scientist, teacher, and organizer of science in one person.

After defending his dissertation in 1948 at the University of Göttingen, devoted to the first Turkic Karakhanid dynasty in Central Asia, the young scientist actively published his papers in specialist Oriental studies editions, prepared and defended his habilitation thesis, and obtained the positions of associate professor at the University of Göttingen and professor at the University of Hamburg. Additionally, Pritsak played a leading role in the creation of the international scientific society “Societas Uralo-Altaiica” in Göttingen in 1952, which set the task of uniting researchers of the Ural-Altaiic peoples from different countries for the first time in the history of world science. He also creates and edits its printing body “Ural-Altaiische Jahrbücher” and the publishing series “Ural-Altaiische Bibliothek”. Furthermore, in 1958, together with his colleagues, he created the international scientific forum “The Permanent International Altaistic Conference” for specialists in Altaic Studies. Hav-

APOLOGIA PRO VITA SUA¹

Коли мій друг і колишній студент Шинасі Бей попросив мене написати автобіографію у зв'язку з наближенням мого шістдесятирічного ювілею, я, як людина ввічлива, погодився. Проте, почавши писати, усвідомив свою необачність — це завдання було не з легких.

Багато в чому моє життя відрізнялося від того, що я вважаю звичайною біографією університетського професора чи фахівця в якійсь галузі.

Із моїх шістдесяти років перші тридцять (насправді п'ятнадцять, тому що перші десять років мого життя були передісторією, а ще п'ять, з 1940 до 1945, були фактично змарновані через Другу світову війну), роки «навчання і мандрів»², закінчилися в 1948 році, коли я отримав диплом доктора філології з відзнакою (за спеціальністю «Тюркологія, алтайістика, ісламознавство та славістика») Геттінгенського університету в Німеччині.

Що стосується решти тридцяти років, то більшу їх частину я провів у створенні й розвитку царин, яким присвятив своє життя. Протягом п'ятнадцяти років (1950–1965) я організовував на міжнародному рівні тюркські й алтайські студії, а решту десяти (1967–1976) витратив на створення підвалин для українознавства як наукової, визнаної університетської дисципліни в Сполучених Штатах, у Гарварді.

Якщо додати до цього рік, коли я був непрацездатним (у 1977 році після операції на серці), на «нормальне» життя професора університету

1 | *Apologia pro Vita Sua* (лат.) — звіт мого життя. Цей автобіографічний нарис Омеляна Прицака було опубліковано в «Журналі турецьких студій», який видавав Центр центрально-східних досліджень Департаменту близькосхідних мов і цивілізацій Гарвардського університету, де вчений працював на посаді професора в 1964–1989 роках. Див.: Omeljan Pritsak. *Apologia Pro Vita Sua. Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* / editor Şinasi Tekin. Cambridge, Mass. : Harvard University, 1978. Pp. IX–XVIII. Висловлюємо подяку за переклад тексту з англійської на українську мову Лілії Ліннік і бюро перекладів «Профпереклад».

2 | *Lehr- und Wanderjahre* (нім.) — роки навчання і мандрів, період формування і змужніння молодого людини. Цей вислів походить від назв двох романів Йоганна Вольфганга фон Гете «Роки навчання Вільгельма Майстера» (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*, 1796) та «Роки мандрів Вільгельма Майстера» (*Wilhelm Meisters Wanderjahre*, 1827). Головний герой діалогії — молода людина, що, подорожуючи Німеччиною, наполегливо шукає свого справжнього місця в житті.

припадає не більше ніж чотири роки. Та досить арифметики в моїй автобіографії.

Але замість того, щоб звітувати за чотири «нормальні» роки, я вирішив зосередитися на тих моментах і ситуаціях, які, на мою думку, сформували мій характер та якимось чином зробили мене тим, ким я є. Почну з того, що в мене було три офіційно підтвержені дати народження (хоча, безумовно, народився я тільки раз). До осені 1928 року у всіх моїх документах датою народження було зазначено 14 травня 1919 року; за документами 1928–1936 років я народився 7 квітня 1918 року; згідно з документами, виданими після 1936 року, це вже було 7 квітня 1919 року, — і це досі мій офіційний день народження.

Як так сталося? Склавши вступні іспити до гімназії навесні 1928 року, для зарахування я мав подати свідоцтво про народження. Однак це було не так просто — я був замалий. Мати порадила з друзями й вирушила в рідне містечко Лука недалеко від Самбора, де я народився, щоб отримати свідоцтво, згідно з яким я був би принаймні на рік старшим. Парафіяльний священник, старий друг сім'ї, виконав її прохання, але, вивчаючи церковну книгу, виявив, що пам'ять підвела матір: 14 травня було датою хрещення, а насправді я народився 7 квітня. Тоді я не звернув на це особливої уваги й наступного року просто отримав подарунки з нагоди дня народження на 37 днів раніше. Проте через рік, коли, як буде видно пізніше, почалися мої великі особисті проблеми і я почав ставити під сумнів розповіді батьків про різні речі, ця плутанина в датах народження занепокоїла мене (тим більше, що моє прізвище відрізняється від прізвища матері, яка вийшла заміж удруге).

Якось, коли матері не було вдома, я знайшов серед її особистих документів свідоцтво про шлюб, датоване 29 червня 1918 року. Згідно з тодішнім свідоцтвом про народження я народився у квітні того самого року, тож я вирішив, що народився поза шлюбом. Однак я побоювався поставити матері це неприємне запитання. Лише через рік, коли випала нагода відвідати бабусю й дідуся, я змусив себе вирушити до місцевої церкви й попросити дозволу особисто ознайомитися із записом про моє народження в реєстрі. Молодий наступник старого друга нашої сім'ї спершу сумнівався (на той час мені було дванадцять років, а реєстр вели латиною), але мені вдалося вмовити його задовольнити моє прохання.

В оригінальній реєстровій книзі я дуже ретельно вивчив розділи за 1918 і 1919 роки, намагаючись знайти ознаки будь-яких порушень. Проте їх не було. Записи 1918 року були професійно й ретельно оформлені в хронологічному порядку без жодних вилучень; туди вочевидь не вносили жодних змін. З іншого боку, серед записів за 1919 рік в очікуваному місці (7 квітня) було зазначено дані про моє народження. Фальсифікація була неможлива. Я заспокоївся, а також скористався нагодою

МІЙ ШЛЯХ ІСТОРИКА¹

Мій шлях сходознавця-тюрколога описаний у моїй «*Apologia pro vita sua*», що вийшов у турецьким ювілейнім збірнику в мою честь: «*Journal of Turkish Studies*» (1979).

Два ювілейні збірники в мою честь видали мої учні, колеги і приятелі: один під заголовком «*Eucharisterion*» (2 томи; *Harvard Ukrainian Studies*, 1979–1980; українознавчі та сходознавчі праці); другий під заголовком «*Adelphotes*» (*Harvard Ukrainian Studies*, 1991; праці тільки моїх українознавчих учнів). В обох гарвардських ювілейних збірниках подана бібліографія моїх праць; у другому вона доведена до 1991 р.

1

Автобіографічні нотатки треба очевидно починати від народження. І тут зразу проблема: я народився три рази, якщо вірити тогочасним документам (я ж репрезентант — як побачимо — т. зв. «документальної школи» історіографії). До осені 1928 р. мої документи мають як дату мого народження 14 травня 1919 р. Зате за документами поміж 1928 та 1936 р. я народився 7 квітня 1918 р. Документи після 1936 р. мають дату, якої я тепер тримаюся, цебто 7 квітня 1919 року.

Як оці дати повстали? Справа в тому, що після того, як я склав іспити до Першої Державної Гімназії в Тернополі (весна 1928), я мусів подати свідоцтво народження, якого в мене не було. Моя мати поїхала до містечка Лука біля Самбора (тепер Озерне), де і вона, і я народилися, щоб дістати мою «метрику». Справа ускладнювалася тим, що я був замолодий, щоб вступати до гімназії. Треба було просити священника, тоді давнього приятеля родини, прискорити на один рік мою дату народження, при тому виявилось, що я народився 7 квітня, а 14 травня був день моїх хрестин. Очевидно, це родинне свято в пам'яті моєї мами зійшлося з днем наро-

1 | Автобіографічний нарис «Мій шлях історика» О. Прицак опублікував як додаток до свого дослідження про історіографію та історіософію М. Грушевського. Див.: Прицак О. Мій шлях історика. Прицак О. *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*. Київ; Кембрідж, 1991. С. 64–76.

ДО МІЖНАРОДНОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНІСТІВ. КИЇВ — ГАРВАРД: ПРЯМИЙ ДІАЛОГ¹

У серпні–вересні нинішнього року в Києві відбудеться перший Міжнародний конгрес українців. Про це йшлося на засіданні бюро Міжнародного комітету українців у Києві. Наш кореспондент мав розмову з його учасниками.

Віталій Русанівський, президент Міжнародної асоціації українців, директор Інституту мовознавства імені Потебні АН УРСР

— Віталію Макаровичу, отже, ми повертаємось до історичної справедливості — Київ стає міжнародним центром українознавства.

— Справді. Через низку обставин — тут і гоніння царського уряду, страшні часи сталінських репресій, брежневсько-сусловського застою, — наша культура — і матеріальна, і духовна — представлена в контексті світової далеко не повно. Більше того, вона досі не мала своїх міжнародних інституцій. Два роки тому під час проведення у Києві радянсько-американського наукового симпозіуму, присвяченого давній українській літературі і становленню нової, постало питання про заснування МАУ (Міжнародної асоціації українців. — Т. С.). Вона і була створена торік в італійському місті Неаполі під час проведення там міжнародного симпозіуму «Історія культури України: проблеми і перспективи». Пізніше у Києві народилася національна асоціація українців. Нині такі асоціації є у Сполучених Штатах, Італії, Польщі...

— Отже, свято об'єднання українців відбулося, попереду — робота...

— Вона вже почалася. Разом з Республіканською асоціацією українознавців ми попередньо працювали над програмою першого Міжнародного конгресу українців. Нещодавно, під час чергового радянсько-

1 | Інтерв'ю записала кореспондентка часопису «Вісті з України» Л. Навальна. Див.: До Міжнародного конгресу українців. Київ — Гарвард: прямий діалог. *Вісті з України. Видання товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном.* Київ, 1990. № 8 (1610). С. 4.

ЩОБ КРАЩЕ ПІЗНАТИ САМИХ СЕБЕ¹

БЕСІДА З ДИРЕКТОРОМ ІНСТИТУТУ
СХОДОЗНАВСТВА АН УКРАЇНИ,
ЗАРУБІЖНИМ ДІЙСНИМ ЧЛЕНОМ
АН УКРАЇНИ О. Й. ПРИЦАКОМ

Майже два роки тому в структурі Академії наук України з'явився новий підрозділ — Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського. Хоч ця подія не була відзначена особливою увагою з боку широкого загалу, вона разом з тим досить знаменна сама собою з кількох причин, про які детальніше скажемо трохи нижче. А поки що назвемо одну з них, може, й не найголовнішу. Вона полягає в тому, хто саме очолив цю установу. Журнал «Восток» (Москва) свого часу відніс його до «наших співвітчизників, що опинилися за рубежем». Отже, директором інституту було призначено відомого американського вченого, професора Гарвардського університету у відставці (як і інші визначні вчені на Заході, він зобов'язаний був вийти на пенсію), українця за походженням, але поки що громадянина США, зарубіжного дійсного члена АН України Омеляна Йосиповича Прицака. У багатьох країнах світу його знають як україніста і тюрколога, хоч перелік його вчених спеціальностей цим аж ніяк не вичерпується.

Людина цікавої долі. Але як би і куди б вона не кидала його, в ньому ніколи не згасав інтерес до рідної землі, до її історії. І він заглиблювався в неї до самих-самих витоків, що губляться за обрієм сивих віків. Власне, сходознавству, зокрема тюркології, й віддав десятки років свого життя заради того, щоб краще пізнати минуле свого народу, рідного краю — «откуда есть пошла земля русская» («русская» — у первісному значенні цього слова).

Сидимо в невеличкому директорському кабінеті, де притулювся й стіл заступника Омеляна Йосиповича. Той чемно залишив нас наодинці, щоб не заважати розмові. Готуючись до неї, я виходив ось із чого. Утверджуючись як незалежна, суверенна держава, Україна спрямовує свої погляди насамперед на Захід. Враховуючи її потреби і сподівання, це цілком природно. А поява інституту сходознавства засвідчує, що її бачення світу не обмежується

1 | Бесіду провів і записав головний редактор журналу «Політика і Час» Леонід Байдак. Див.: Щоб краще пізнати самих себе. Бесіда з директором Інституту сходознавства АН України, зарубіжним дійсним членом АН України О. Й. Прицаком. *Політика і час*. 1993. № 2. С. 66–72.

Заходом. Навіть географічне положення, не кажучи вже про економічні інтереси, змушують нас пильніше вдивитися в мозаїку сучасного Сходу, шукати там собі партнерів.

Зрештою, це диктується не тільки меркантильними обставинами, а й історією. Згадаймо хоча б складні і різнопланові відносини Київської Русі зі Степом, з кочівниками. Згадаймо Тмутаракань. А потім татаро-монгольську навалу... А скільки в нашій давнині пов'язано з Візантією, Кримом, Туреччиною! А це не тільки війни та походи. Це й торгівля, культурні впливи. Це й те, що мав на увазі М. С. Грушевський: «...коли школою для нас мусять бути... краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які, подібно як і Україна, вирости у впливах чи зв'язках східної культури — краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як центром комунікації й різnorodних культурних і політичних взаємин. Та східна спадщина, котра так глибоко залягла в нашій житті — перероблена, перетравлена реактивами західного нашого духу, але зовсім не витравлена, являється настільки цінною складовою частиною української культури, українського життя, що ми зовсім не маємо причини її цуратись, ослаблювати чи хоч би ігнорувати в планах нашого майбутнього життя». Чи не правда, звучить дуже актуально. І далі: «Дуже сильною і діяльною в нашій житті була і зісталась стихія східна, дуже складна в своїх елементах» («На порозі нової України», 1918).

Оця «східна стихія» певною мірою й спрямовує наукові інтереси Омеляна Йосиповича, а тепер визначає й коло проблем, вивченням яких займається очолюваний ним інститут. Та спершу, звичайно, мова про сам предмет досліджень, про становлення нового наукового колективу.

— Сходознавство, — говорить академік О. Й. Пріцак, — є давньою дисципліною в Західній Європі. Почалося воно в 15–16 століттях, коли Царгород зайняли турки і європейцям довелося зустрітися з новою культурою, новою цивілізацією. Власне, й раніше, під час хрестоносних походів, лицарі, що йшли до Єрусалима, зустрілися з новою культурою. Але тоді — з арабською. Відтак почалося ближче знайомство зі Сходом. Та друга зустріч на розвитку науки позначилася більше, ніж перша. З'явилася спеціальна література, підручники, словники.

Сходознавство має два аспекти — теоретичний і практичний. Освітній, звичайно, дуже важливий. Але перший ще важливіший. Чому? Давайте з'ясуємо.

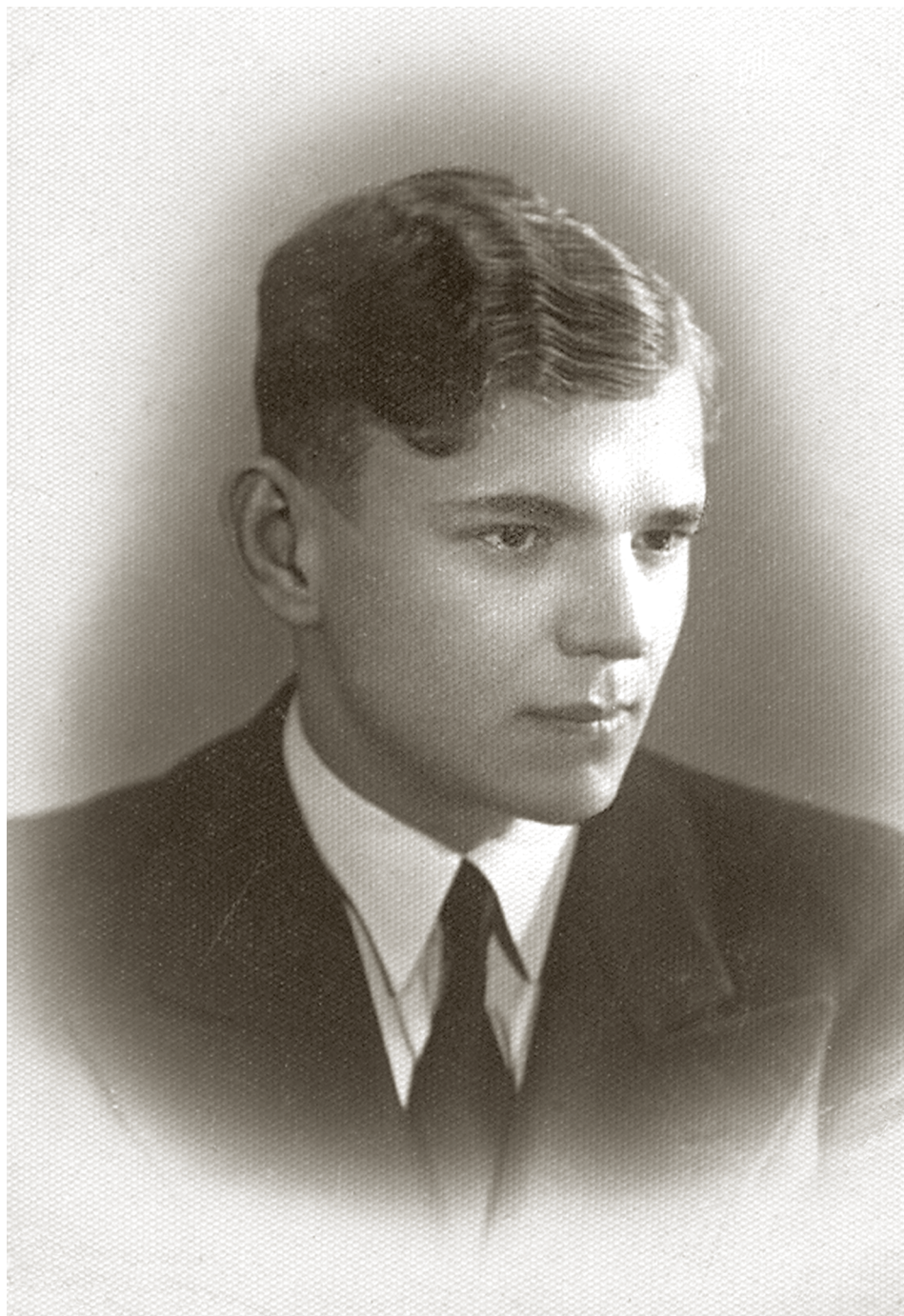
Так вийшло, що Україна розташована — і колись, і сьогодні — на межі двох світів, що має свої позитивні і негативні сторони. Територія України була заселена в давнину іранцями. Назви наших основних

Показує імен

- Аббасиди** — династія арабських халіфів (VIII–XIII ст.). 157
- Абудулафа** (Абу Дулаф аль-Хазраджи) — арабський поет, мандрівник, географ X ст. 243
- Айдукевич Казімеж** (Kazimierz Ajdukiewicz; 1890–1963) — польський філософ, логік, один з активних представників львівсько-варшавської філософської школи. У 1935/1936 навчальному році О. Прицак прослухав курс логіки Казімежа Айдукевича у Львівському університеті. 79
- Алаєв Леонід** (Леонид Алаєв; нар. 1932) — радянський і російський учений, багатолітній співробітник Інституту сходознавства СРСР і російської Академії наук, головний редактор журналу «Народы Азии и Африки» (з 1991 року — «Восток»). 120–128
- Алтухов** — історик, працював над дисертацією під керівництвом професора Адама Шельонговського у Львівському університеті у 1930-х роках. 80
- Андрусяк Микола** (1902–1985) — український історик, член Наукового товариства імені Шевченка, професор Українського Вільного Університету. 83
- Антонович Володимир** (1834–1908) — український історик, археограф, етнограф, професор Київського університету, засновник київської історичної школи. 145, 225
- Антонович Михайло** (1910–1954) — український історик, науковий співпрацівник Українського наукового інституту в Берліні, член Українського історико-філологічного товариства у Празі, доцент Віденського університету. 108
- Аристотель** (384 до н. е. — 322 до н. е.) — давньогрецький філософ, універсальний учений, один із найвідоміших і найвпливовіших філософів та природознавців в історії людства. 79
- Бажан Микола** (1904–1983) — український поет, перекладач, громадський діяч, академік Академії наук УРСР, головний редактор Головної

Фотожиттєпис
Омеляна
Пріцака

Омелян Пріцак — випускник Першої державної гімназії ім. Вінцента Поля в Тернополі. 1936 р.

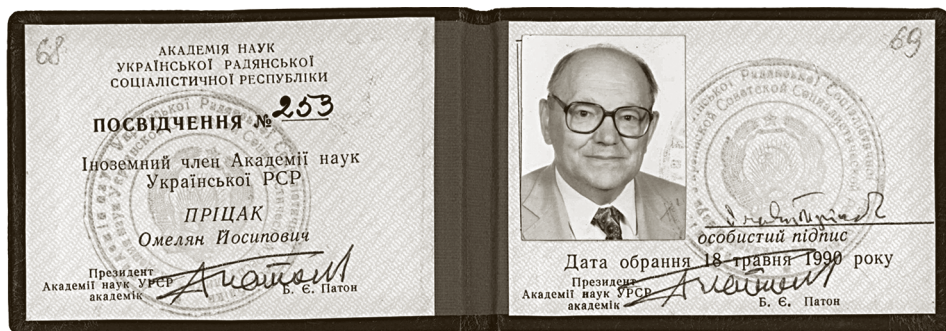
Учасники Третього крайового з'їзду представників Фонду кафедр українознавства. Омелян Пріцак сидить у першому ряду шостий ліворуч. Лорейн, США, 21–22 лютого 1970 р.

Члени Постійного комітету українських студій Гарвардського університету. Зліва направо: Едвард Кінан, Ігор Шевченко, Віктор Вайнтрауб, Омелян Прицак, Гораций Лант. 1970–1972 рр.

Невідомий журналіст і Омелян Пріцак. Київ, Україна. 1990-ті рр.

Посвідчення іноземного члена Академії наук УРСР Омеляна Прицака

В Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Зліва направо: Олександр Галенко, Віктор Остапчук, Омелян Прицак. Київ, Україна. 1991 р.